

Pedagogika

- Pedagogické projektování výuky
- Úvod do pedagogického výzkumu
- Základy pedagogicko-psychologické diagnostiky
- Úvod do sociální pedagogiky

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

*Vydání odborné knihy schválila Vědecká redakce
nakladatelství Grada Publishing, a.s.*

PhDr. Dagmar Čábalová, Ph.D.

PEDAGOGIKA

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 4344. publikaci

Recenzoval:

prof. PhDr. Zdeněk Kolář, CSc.

Odpovědná redaktorka Helena Varšavská
Sazba a zlom Milan Vokál
Zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 272
Vydání 1., 2011

Vytiskla Tiskárna PROTISK s.r.o.,
České Budějovice

© Grada Publishing, a.s, 2011
Cover Photo © fotobanka Allphoto

ISBN 978-80-247-2993-0 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-7517-3 (elektronická verze ve formátu PDF)

© Grada Publishing, a.s. 2012

OBSAH

Předmluva	9
1. Pedagogika jako věda o člověku	12
Úvod	12
1.1 Znaky pedagogiky jako vědy	13
1.2 Historický kontext vývoje pedagogiky jako vědy	14
1.3 Předmět pedagogiky	21
1.4 Struktura pedagogických disciplín	22
1.5 Základní pedagogické kategorie	27
Závěr a shrnutí	32
Použitá a doporučená literatura k první kapitole	33
2. Výchova jako cesta k porozumění sobě a druhým	34
Úvod	34
2.1 Základní východiska výchovy	35
2.1.1 Historická východiska a výchova	36
2.1.2 Vybraná filozofická východiska a výchova	37
2.1.3 Další východiska výchovy	38
2.2 Výchova a její procesuální pojetí	41
2.2.1 Výchovný proces a jeho systém	42
2.2.2 Cíle výchovy	43
2.2.3 Podmínky výchovy	46
2.2.4 Prostředky výchovy	48
2.2.5 Výsledky výchovy	49
2.3 Pojetí subjektu a objektu ve výchově a způsob výchovy	51
2.4 Výchova jako proces humanizace člověka	55
2.5 Výchova na prahu třetího tisíciletí	59
Závěr a shrnutí	65
Použitá a doporučená literatura k druhé kapitole	66

3. Inovace a změny ve výchově a vzdělávání	68
Úvod	69
3.1 Inovace ve výchově a vzdělávání	69
3.2 Změny ve vzdělávání a výchově v české škole	71
3.3 Výchova a vzdělávání v pojetí vybraných modelů škol	78
3.3.1 Model školy orientovaný na učivo a učitele, transmisivní model školy	79
3.3.2 Model školy orientovaný na žáka, konstruktivní model školy	82
Závěr a shrnutí	86
Použitá a doporučená literatura ke třetí kapitole	86
4. Úvod do pedagogického výzkumu a základy pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka	88
Úvod	89
4.1 Pedagogický výzkum a jeho analýza	89
4.1.1 Typologie pedagogického výzkumu	97
4.2 Výzkumné metody v pedagogickém výzkumu	100
4.2.1 Metoda pozorování	100
4.2.2 Interview (metoda rozhovoru)	104
4.2.3 Metoda dotazníku	108
4.2.4 Další metody pedagogického výzkumu	111
4.3 Pedagogicko-psychologická diagnostika žáka	118
4.3.1 Pedagogicko-psychologická diagnostika a její průběh	123
4.3.2 Vybrané oblasti pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka	126
4.3.3 Pedagogicko-psychologická diagnostika žáka a individuálně vzdělávací plán (IVP)	128
Závěr a shrnutí	132
Použitá a doporučená literatura ke čtvrté kapitole	134
5. Výukový proces a pedagogické projektování	136
Úvod	136
5.1 Výukový proces jako systém prvků a vztahů	137
5.1.1 Kategorie cíle ve výukovém procesu	140
5.1.2 Obsah (učivo) jako činitel výuky	143
5.1.3 Vzájemný vztah učitele a žáků ve výuce	146

5.1.4	Prostředky ve výuce se zaměřením na metody a formy výuky	153
5.1.5	Podmínky výuky	157
5.2	Pedagogická evaluace v teorii a praxi výuky se zaměřením na školní hodnocení	159
5.3	Prostředky a formy školního hodnocení	163
5.3.1	Hodnocení známkou (klasifikace) jako součást školního hodnocení žáka	165
5.3.2	Slovní hodnocení žáka a jeho význam	166
5.3.3	Sebehodnocení žáka	168
5.3.4	Další formy a prostředky školního hodnocení	171
5.4	Pedagogické projektování v procesu výuky	176
	Závěr a shrnutí	179
	Použitá a doporučená literatura k páté kapitole	181
6.	Základní otázky sociální pedagogiky	183
	Úvod	183
6.1	Sociální pedagogika jako moderní pedagogická disciplína	184
6.2	Proces socializace a výchova	190
6.3	Vliv a funkce „prostředí“ ve výchově	194
6.3.1	Přirozená prostředí a výchova	196
6.3.2	Prostředí školy a dalších výchovných zařízení ve vztahu k výchově	209
6.4	Sociální a pedagogická komunikace a interakce	222
	Závěr a shrnutí	227
	Použitá a doporučená literatura k šesté kapitole	229
	Závěr	230
	Conclusion	232
	Literatura	234
	Přílohy	239
	Příloha 1	
	Ukázka Flandersova systému komunikace ve škole	240
	Příloha 2a	
	Ukázka pozorovacího protokolu	245

Příloha 2b	
Ukázka pozorovacího protokolu	246
Příloha 2c	
Ukázka pozorovacího protokolu	247
Příloha 3	
Ukázka techniky doplňování vět – nedokončených vět	248
Příloha 4	
Klasifikace výukových metod podle J. Maňáka	250
Příloha 5	
Klasifikace výukových metod podle I. J. Lerner	252
Příloha 6	
Klasifikace výukových metod založená na teoriích učení – B. R. Joyce, E. F. Calhounové	254
Příloha 7	
Klasifikace výukových metod podle stupňující se složitosti edukačních vazeb podle J. Maňáka a V. Švece	256
Příloha 8	
Fáze procesu hodnocení	258
Příloha 9	
Ukázka projektu (plánu přípravy) výukové hodiny	259
Seznam obrázků	265
Seznam tabulek	267
Rejstřík	268

PŘEDMLUVA

*„Cit a vůle jsou v člověku vedle rozumu činitelé svéprávní,
v nich jest dán podnět všeho jednání,
jich musí dbáti proto v první řadě promyšlená výchova.“*
(F. Drtina, 1925, s. 21)

Vážený čtenáři,
publikaci, kterou právě s určitou zvědavostí otevíráte, slouží k základní orientaci v pedagogice jako moderní vědě. Je koncipována jako učebnice základů pedagogiky s úvodem do sociální pedagogiky a pedagogického výzkumu a diagnostiky žáka. Tato učebnice je určena především studentům středoškolského pedagogického vzdělávání a studujícím učitelství na pedagogických i jiných fakultách, ale také začínajícím učitelům, vychovatelům a všem ostatním, kteří mají touhu po vědění a putování pedagogickou teorií a praxí.

Publikace vychází nejen z vlastní pedagogické zkušenosti a studia autor-
ky, ale opírá se o celou řadu kvalitních pedagogických prací soudobých od-
borníků z oblasti obecné pedagogiky, dějin pedagogiky, obecné didaktiky,
pedagogického výzkumu, pedagogické diagnostiky a sociální pedagogiky.

Výchova a vzdělávání člověka patří mezi nejtěžší úkoly, které kdy byly
svěřeny rodičům, pedagogům a vychovatelům. Nestačí nám pouhé vědomí
odpovědnosti za výchovu mladého člověka a dalších generací. Je nezbytně
nutné velmi dobře poznat hlavní podmínky a důsledky výchovy a vzdělá-
vání, které budou rozvíjet a respektovat každého jedince a jeho potřeby
a nestanou se pouhou drezúrou a manipulací v pedagogickém procesu. Hu-
manizující a provázající výchova pak bude cestou k sebevýchově člověka
a k jeho uplatnění v současné společnosti.

Hlavním cílem učebnice není pouhé operativní zvládnutí teoretického
poznání z oblasti výchovy a vzdělávání, ale především hledání jeho smyslu
a vývoje v různých kontextech, porozumění pedagogice jako vědě o člově-
ku a jejím proměnám v 21. století, samostatné a kritické hodnocení změn,
inovací a situací v pedagogickém procesu. Hlavním smyslem publikace je

umožnit čtenáři orientovat se v pedagogických pojmech, procesech a situacích, poukázat na problémy a řešit nedostatky v současné pedagogické praxi s určitou dávkou pedagogického optimismu.

Tato publikace umožňuje čtenářům klást si otázky, vidět nové problémy a objevovat nová řešení ve výchově a vzdělávání. Zároveň otevírá prostor pro praktickou aplikaci teoretického vědění v pedagogické praxi. Současně umožňuje čtenářům hledat a nacházet cestu k sobě samému a k druhým lidem v tomto světě, vytváří předpoklady pro přemýšlení o učiteli jako reflektujícím praktikovi ve výchově a vzdělávání.

Struktura každé kapitoly publikace zahrnuje cíle kapitoly, úvod do tématu, analýzu tématu (hlavní část textu), závěry a shrnutí. Každá podkapitola je uzavřena otázkami a úkoly, které umožňují propojení teoretického poznání s pedagogickou praxí. V závěru každé kapitoly je také uvedena použitá a doporučená literatura. Text v učebnici je doplněn obrázky, tabulkami, přílohami a praktickými příklady, které zvyšují přehlednost a zajímavost jednotlivých pedagogických témat.

Publikaci lze teoreticky rozdělit na tři hlavní části, které mapují pedagogického poznání z oblasti obecné pedagogiky a didaktiky, z oblasti pedagogického výzkumu a diagnostiky žáka a konečně z oblasti sociální pedagogiky. Některé problémy mohou být vzhledem k rozsahu učebnice a její propedeutické funkci pouze naznačeny. Proto v závěru knihy uvádíme seznam odborné literatury, který může čtenáři posloužit k hlubšímu studiu pedagogických problémů.

V první (hlavní) části publikace analyzujeme pedagogiku jako moderní společenskou vědu (první až třetí kapitola). Představujeme základní historická východiska a osobnosti, které ovlivnily vývoj pedagogiky jako vědy o člověku. Zabýváme se základními pedagogickými pojmy. Objasňujeme strukturu pedagogických disciplín a vztah pedagogiky k jiným společenským vědám. Analyzujeme proces výchovy a vzdělávání jako systém a jako cestu k porozumění sobě a druhým. Předkládáme různá pojetí cílů, podmínek, prostředků, aktérů a výsledků v systému výchovy. Zabýváme se změnami, problémy a inovacemi výchovy v 21. století, které jsou důležité pro určité modely škol.

Předkládáme jeden z různých pohledů na výukový proces jako na systém prvků a vztahů (otázky spojené s formulací cílů, obsahem učiva, výukovými metodami a formami, aktéry výuky a pedagogickou evaluací v pedagogickém procesu). Nabízíme určitá doporučení k pedagogickému projektování, plánování výuky (pátá kapitola).

Druhá část učebnice je věnována pedagogickému výzkumu a základům pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka (čtvrtá kapitola). Zde objasňujeme význam pedagogického výzkumu v teorii a praxi současné školy. Zabýváme se typologií a plánováním pedagogického výzkumu, výzkumnými metodami vhodnými pro učitele a vychovatele a stručně také tzv. akčním výzkumem. Dále představujeme vybrané oblasti pedagogicko-psychologické diagnostiky, bez které nelze kvalitně plánovat, realizovat a reflektovat proces výchovy a vzdělávání. Zejména poukazujeme na důležitý vztah pedagogicko-psychologické diagnostiky žáka a individuálně vzdělávacího plánu ve výuce.

Poslední část publikace je věnována základním otázkám sociální pedagogiky, neboť výchova a proces socializace jedince jsou naprosto nemyslitelné bez vztahu k životnímu a sociálnímu prostředí. V této části společně s odborníky na sociální pedagogiku (Klapilová, Kraus atd.) objasňujeme vliv přirozených a institucionálních prostředí na výchovu jedince.

Byli bychom rádi, kdyby na pojetí a obsah této publikace bylo nahlíženo jako na jeden z možných a otevřených přístupů k představení základních problémů pedagogiky.

Přejeme čtenářům, aby zde nacházeli mnoho zajímavého a také mnoho podnětného k vlastním úvahám nad současnou výchovou a vzděláváním.

Dagmar Čábalová

1. PEDAGOGIKA JAKO VĚDA O ČLOVĚKU

Cíle kapitoly

Student/ka po prostudování kapitoly dokáže:

- analyzovat pedagogiku jako vědu;
- pochopit historické souvislosti ve vývoji pedagogiky jako vědy;
- definovat základní pedagogické kategorie a pojmy, např.: výchova, vzdělávání, vzdělání;
- vysvětlit vztah pedagogiky k jiným vědeckým disciplínám;
- zdůvodnit význam pedagogiky pro současnou školskou i společenskou praxi.

ÚVOD

Tato kapitola je vstupní branou k pochopení pedagogiky jako vědního oboru. Chce vám pomoci orientovat se, teoreticky i prakticky, v základních pedagogických problémech. Čeká na vás cesta hledání a poznávání pedagogiky jako moderní vědy, poznávání základních pedagogických kategorií, procesů a vztahů. Je před vámi nelehká cesta, na které budete přemýšlet a objevovat i nacházet mnoho nového z oblasti pedagogiky jako vědy. Dobrá pedagogická práce znamená překonávání sama sebe, vlastních stereotypů, vlastních názorů na základě hlubšího poznání výchovy a vzdělávání. Výchovná práce totiž vyžaduje naše stálé sebevzdělávání, bez kterého bychom těžko obstáli před svými žáky, před měnící se realitou a školou.

„Moudrý muž vyučuje své žáky tak, že je vede, ale nevtlačí; pobízí je vpřed, ale netlačí; otevírá jim cestu, ale nepřivádí je k cíli... Dobrým učitelem můžeme nazvat takového muže, který podněcuje své žáky k samostatnému myšlení.“
(Konfucius)

1.1 ZNAKY PEDAGOGIKY JAKO VĚDY

Pedagogika je jednou ze společenskovědních disciplín. Zkoumá důležité skutečnosti záměrného ovlivňování vývoje osobnosti člověka, jako jsou např.: výchova, vzdělávání, výuka, obsah učiva, učení, školské systémy apod. Ve své podstatě je pedagogika vědou, která má všechny znaky moderní vědy: vymezený předmět zkoumání, teoretický systém, soubor metod a postupů zkoumání vymezeného předmětu, vazby s jinými vědami a také velmi rozvětvenou institucionální základnu.

V tomto smyslu pedagogika zcela odpovídá povaze moderní vědy a **má tyto znaky**:

- **předmět zkoumání**, kterým je **výchova, vzdělání, vzdělávání** člověka;
- **teoretický systém**, který zahrnuje odůvodněný systém výpovědi týkající se objektivního poznání procesů a jevů pedagogické reality;
- **soustavu metod** teoretické i empirické povahy, které svou podstatou odpovídají postupům kvalitativního i kvantitativního výzkumu;
- **širokou institucionální základnu** od kateder pedagogiky po vysokoškolské instituce.

Pedagogika se dále vyznačuje tím, že aplikuje svá poznání do praxe. Tím ovlivňuje a řeší výchovné jevy a procesy v podmínkách pedagogické a společenské reality.

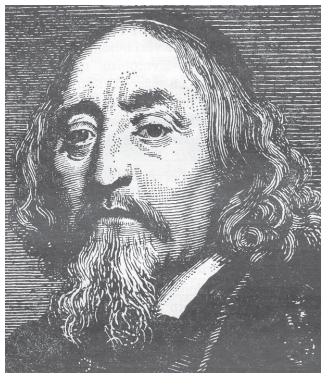
Základní otázky pedagogiky se po staletí řešily ve spojitosti s jinými obory, především v rámci filozofie. Také v současnosti se v rámci filozofie (zejména ve filozofii výchovy) řeší řada otázek, které jsou velmi důležité při řešení pedagogických otázek, např.: postavení člověka v současné společnosti a světě, otázky spojené s pojetím humanismu, pojetím člověka a práce, vztahu přírody a člověka, pochopení vztahu člověka a hledání sama sebe apod.

Vývoj pedagogiky jako vědy značně ovlivnilo pedagogické myšlení osobností našich a světových dějin, např.: J. A. Komenský, J. J. Rousseau, J. Locke, J. H. Pestalozzi, J. F. Herbart, O. Chlup, L. N. Tolstoj apod., kteří svými nejvýznamnějšími klasickými díly přispěli k rozvoji novověké pedagogiky (stručně uvádíme v podkapitole 1.2).

1.2 HISTORICKÝ KONTEXT VÝVOJE PEDAGOGIKY JAKO VĚDY

V této podkapitole stručně uvádíme historické momenty pedagogického myšlení klasiků dějin pedagogiky, které výrazně ovlivnily vývoj pedagogiky jako vědy. K detailnímu pochopení vývoje pedagogického myšlení doporučujeme studium historických pramenů a odborné literatury z oblasti dějin pedagogiky (Cipro, 2000; Váňová, 2003; Kasper, Kasperová, 2008, apod.).

Ke konstituování (utváření) pedagogiky jako svébytného vědního oboru velice významně přispěl učenec, učitel národů, filozof, biskup Jednoty bratrské **Jan Amos Komenský** (1592–1670) – *obrázek 1*. Komenský svými pedagogickými myšlenkami a spisy položil pevné základy novověké pedagogice jako systematické vědě o výchově dětí a mládeže. Jeho koncepce vzdělávací soustavy mohou být inspirací pro demokratické a humanistické pojetí pedagogické reality. Komenského pedagogika je cestou práva jedince na výchovu a vzdělávání a také cestou společenské nápravy, jejímž základem je pomoci člověku rozvinout plné lidství.

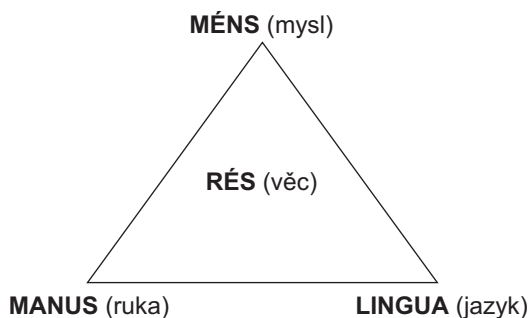

„Moudře řekl, kdo k schválení škol řekl, že jsou ‚humanitatis officinae‘, dílny lidí; tím se zajisté školám pravý jejich cíl, pravá povinnost právě vyjadřuje, lidi lidmi dělati.“
(J. A. Komenský, Didaktika, kap. X, 1953)

Obr. 1 Jan Amos Komenský

K nejvýznamnějším Komenského spisům, které výrazně ovlivnily vývoj pedagogiky jako vědy, patří zejména: *Didaktika*; *Informatorium školy mateřské*; *Svět v obrazech*; *Brána jazyků otevřená*; *Škola hrou*; *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Těmito a dalšími spisy Komenský přispěl k rysům současné humanistické pedagogiky, která respektuje přirozený vývoj dítěte, jeho potřeby, schopnosti a osobnostní charakteristiky. V jeho pedagogických myšlenkách najdeme realističnost a názornost pedagogiky, uvědomíme si důležitost pedagogických zásad a individuálního přístupu ke každému dítěti. Podstatou Komenského pojetí výchovy je systematicčnost, názornost, postupnost a harmonizace žákových schopností s cíli výchovy (cesta ke zbožnosti vede přes moudrost a mravnost), propojení rozumových, jazykových a praktických schopností žáka při učení.

Z následujícího *obrázku 2* vyplývá důležitost postupů a principů při učení žáka: učení vychází od věcí, ne od slov. Je v něm zdůrazněn princip názornosti, přirozenosti a postupnosti.

Obr. 2 Komenského trojúhelník vědění

Neméně důležitou myšlenkou je Komenského pojetí celoživotního vzdělávání a výchovy jako nezbytných součástí lidského života (poznámka autorky: výchova a vzdělávání jedince od předškolní pedagogiky až po andragogiku a gerontopedagogiku). Zde doporučujeme nahlédnout do Komenského díla *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, jejíž součástí je *Pampaedie (Vševýchova)*, ze které pochopíme Komenského představu o vztahu mezi vývojem jedince (etapami jeho života od narození až po stáří a smrt), principy a obsahem výchovy a vzdělávání. Za zmínku stojí také Komenského otázky všennápravy lidstva a člověka ve vztahu k prvotní výchově dítěte a k oblasti rodinné výchovy.

„... *V mravích pak a cnostech učeny býti mají malé dítky:*

1. *Středmosti, aby zvykaly podle potřeby přirozené jísti a pít; nad potřebu pak nepřecpávati a nepřelévati se.*
2. *Švárnosti, aby v jídle, pití, šátkách a všelikým ošetřováním těla mravů dobrých užívati zvykaly.*
3. *Šetrnosti k starším a pozorů na jejich činy, řeči i každé pohledění.*
4. *Jdoucí odtud skutečné poslušnosti u předložených, tak aby každému hlasnutí na poskoku býti uměly.*
5. *Náramně potřebné jest učiti je pravdomluvnosti, aby všecky jejich řeči bývaly, jakž Kristus poroučí, co jest, jest, co není, klamům pak a mluvení jinak, než jest, aby ani opravdu, ani žertem nezvykaly.*
6. *Spravedlnosti ať se učí, na cizí věci nesáhati, nebráti, nekrásti, nepřekrývati, na vzdoru nic nečiníti.*
7. *Dobré jest také zvykati pracovitosti; zahálky pak utíkati.*
8. *Učení býti mají ne jen mluvíti, ale i mlčeti, kde potřeba; jako v čas modlení, a když starší mluví atc.*
9. *Trpělivosti a ustupování své vůle mohou také přiučování býti, tak aby hned z maličkosti, než se částně vkoření, vládnouti sebou zvykali.*
10. *Ochotnost k službě starším pěkná jest mládeže ozdoba: protož k té také hned z dětinství cvičení býti mají.*
11. *Půjde za tím zdvořilost obyčejů, aby uměli vlidně se míti, pozdravovati, děkovati, ruky podávati, pokloniti se, dá-li se jim co, poděkovati etc.*
12. *Avšak to aby nebylo drze, s nějakými plachými a divokými trhy, vážnosti také v gestích a povahách zevnitřních učení býti mají, aby sobě rozvážlivě, stydlivě a šetrně ve všem počínati hleděli ...“*

(J. A. Komenský, Informatorium školy mateřské, kap. IV)

Význam rodiny ve výchově a celkově důraz na výchovu v předškolním období dítěte je důležitým momentem v procesu utváření postojů dítěte, jeho hodnot a hodnotového systému.

Vývoj pedagogiky jako samostatné vědy je spojen s řadou dalších významných myslitelů a pedagogů, např.: s J. Lockem, J. J. Rousseauem, J. H. Pestalozzim, J. F. Herbartem apod.

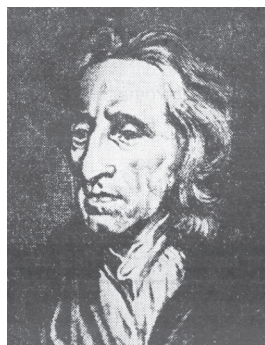
John Locke (1632–1704), anglický myslitel, filozof a pedagog (*obrázek 3*), který ve svém pedagogickém myšlení zdůraznil zejména individuální výchovu mladého gentlemana a důležitost osobnosti vychovatele, ovlivnil pedagogické myšlení spisem: *Několik myšlenek o vychovávání* (1692).

V tomto díle je popisována výchova dětí z vysokých společenských vrstev, výchova šlechtice-gentlema, respektující individuální zvláštnosti dítěte s cílem poskytnout užitečné vědomosti, tělesnou zdatnost a mravní hodnoty. V Lockově filosofii se setkáváme s myšlenkou tzv. *tabula rasa* („čistá tabule“, „prázdná deska“, „nepopsaná deska“). Tím je míněno, že ve vědomí dítěte není po narození vrozených představ a idejí a jeho „duše“ je nepopsanou deskou, do které se otiskuje veškeré poznání. Často je Lockovi vytýkáno, že se zabývá pouze výchovou šlechticů, ale sám Locke se snažil ve svých teoretických návrzích zohlednit i výchovu dětí chudiny. Navrhoval zřídit tzv. *working schools* – pracovní školy, které měly být zřizovány obcemi. Základem výchovy a vzdělávání v těchto školách měly být pracovní činnosti, náboženství a morálka. Tento návrh byl oceněn a podobné školy zřizovány až za sto let (Cipro, 2001).

J. Locke charakterizoval hlavní úkol výchovy slovy:

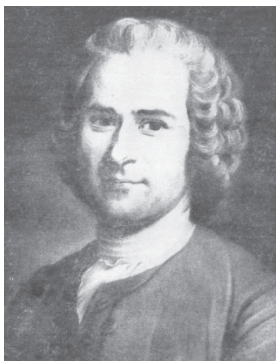
„Kdo našel cestu, jak zachovati ducha dětského bystrým, činným a volným a přece zároveň zdržeti jej mnoha věcí, po nichž dychtí, a přiměti jej k věcem, které se mu přiči; kdo ví, pravím, jak smířiti tyto zdánlivé rozpory, ten dle mého mínění objevil tajemství výchovy.“

(Cipro, 2001, s. 302–303)

Obr. 3 John Locke

Dalším neopomenutelným klasikem, který ovlivnil vývoj pedagogiky jako vědy, byl **Jean Jacques Rousseau** (1712–1788). Byl to francouzský myslitel, pedagog a filozof (obrázek 4), jehož stěžejním dílem s pedagogickým odkazem je výchovný román *Emil* (1762). Rousseau v něm zdůrazňoval: přirozenou a svobodnou výchovu, respekt k individuálním schopnostem a potřebám dítěte (dítě jako bytost *sui generis*), chápání dítěte jako subjektu výchovy, výchova „dobrého člověka“, význam činnosti a aktivity dítěte pro jeho psychický rozvoj.

„... Nedávejte chovanci žádného pravidla slovy;
musí zjednati si pravidlo to sám zkušeností:
neukládejte mu žádného trestu, nebo neví,
co jest to chybovati: nedejte se nikdy prositi
o odpuštění, nebo nemůže vás urazit.
Jsa zbaven vši mravnosti při svých činech,
nemůže učiniti ničeho, co by bylo mravně zlým
a co by zasluhovalo trestu neb pokárání. ...“
(J. J. Rousseau, Emil, Kniha druhá. In: Váňová
a kol., 2003, s. 195)

Obr. 4 Jean Jacques Rousseau

Mezi významné pedagogy a myslitele, kteří ovlivnili pedagogické myšlení a vývoj novověké pedagogiky, patří také J. H. Pestalozzi.

Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) – švýcarský pedagog a spisovatel (obrázek 5) ovlivnil pedagogiku zejména v oblasti teorie elementárního vzdělávání, zdůrazňoval propojení vyučování s prací. Svou pedagogickou činností položil základy výchovy a vzdělávání v oblasti náhradní rodinné péče. Společným průsečíkem Pestalozziho pedagogického myšlení je všestrannost a systematickosti výchovy podněcující přirozenou aktivitu dítěte. Stěžejními díly zdůrazňujícími principy „rozvíjejícího vyučování“ a propojení výuky a práce (včetně vytvoření pomůcek a metodik elementárního vyučování) jsou spisy: *Jak Gertruda učí své děti* – *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt* (1801) a román *Linhart a Gertruda* – *Lienhard und Gertrud* (1781). Zejména v díle *Jak Gertruda učí své děti* (jde o soubor 14 dopisů) jsou zdůrazněny tři základní prostředky výchovy: **číslo** – **forma** – **řeč**.

Výchova, vzdělávání, výuka i učení žáka podle Pestalozziho vycházejí ze znalosti psychiky dítěte, z respektování jeho vývojových zvláštností a z propracovanosti didaktiky a metodiky ve vyučování. Některé Pestalozziho myšlenky se staly inspirací pro J. F. Herbarta a jeho teorii „výchovného vyučování“.

„... Usuzuji tedy: číslo, forma a řeč jsou dohromady základními vyučovacími prostředky proto, že se celý souhrn všech vnějších vlastností předmětu sjednocuje v okruhu svého obrysu a v poměru svého čísla a že se řeči stávají majetkem našeho vědomí. Umění musí tedy učinit neměnným zákonem jejich vzdělávání: vycházet z toho trojího základu a působit k tomu:

- 1. Aby se děti naučily dívat se na každý vnímaný předmět jako na jednotu, tj. jako na předmět oddělený od toho, s čím je zdánlivě spojen,*
- 2. aby se naučily poznávat formu každého předmětu, tj. jeho míru a poměr,*
- 3. a aby byly co nejdříve seznamovány s celým rozsahem slov a názvů všech předmětů, které poznaly. ...“*

(J. H. Pestalozzi, Jak Gertruda učí své děti, Dopis šestý. In: Váňová a kol., 2003, s. 162).

Obr. 5 Johann Heinrich Pestalozzi

K velmi originálním pedagogům, kteří ovlivnili vývoj pedagogiky jako vědy, patřil **Johann Friedrich Herbart** (1776–1841) – *obrázek 6*. Opíral svůj pedagogický systém o etiku a psychologii, což se velmi zřetelně odrazilo v cílech a metodice výchovy. Herbart vytvořil pedagogický systém založený na principech „výchovného vyučování“.

Jeho systém pedagogiky zahrnuje základní principy vycházející:

- z psychologie (prostředky výchovy),
- z etiky (cíle výchovy),
- z teoretické pedagogiky (možnosti a prostředky výchovy, instituce výchovy),
- z praktické pedagogiky (poznání a vedení, vyučování a mravní výchova).

Herbartovým přínosem pro pedagogiku je zdůrazňování: motivace žáků ve výuce, propojenosti učitelových a žakovských činností ve vyučování, významu vzdělávání učitelů a jejich přípravy na výchovu a vzdělávání.

„... *Vzdělávání tedy musí kromě prvků poskytnout způsob a dovednost, jak jich používat.*“
(J. F. Herbart, *Obecná pedagogika vyvozená z cíle výchovy*, 1806. In: Dittrich, P. a kol., 1984, s. 59)

Obr. 6 Johann Friedrich Herbart

Otázky a úkoly

1. Na konkrétních příkladech vysvětlíte vztah mezi vědou a pedagogikou.
 2. Jaké znaky jsou důležité pro pedagogiku jako vědu? Pokuste se odlišit tyto znaky od jiných věd, např. od sociologie, ekonomie, lékařských věd apod.
 3. Které osobnosti dějin pedagogiky přispěly k formování pedagogiky jako vědy a jakým způsobem?
 4. Navštivte knihovnu nebo archiv a přečtěte si některé dílo od uvedených historických osobností. Analyzujte ho z pohledu současné moderní pedagogiky školské praxe. Zhodnoťte a podložte argumenty, co je v díle stále aktuální, co naopak překonané pro současnou výchovu a vzdělávání.
 5. Pozorně si přečtěte ukázkou z díla J. A. Komenského *Informatorium školy mateřské*, uvedenou v této kapitole. V čem jsou Komenského myšlenky významné pro výchovu dítěte? Pokuste se porozumět historickému textu a vyhledejte odlišnosti ve významu slov od současné češtiny. Pokud si nevíte rady, konzultujte s učitelem českého jazyka.
 6. Navažte na předchozí úkol č. 5. Po analýze a porozumění textu navrhněte zásady pro výchovu dítěte v předškolním věku. Využijte jen to, co považujete za důležité z pohledu současné výchovy dětí v rodině, eventuálně v mateřské škole.
 7. Vyhledejte ve vámi dostupných zdrojích (v literatuře, na internetu atd.) vysvětlení k pojmu „herbartismus“. Pak hledejte rozdíly, kterými se tento směr odlišuje od pedagogiky J. F. Herbarta.
-

1.3 PŘEDMĚT PEDAGOGIKY

Pedagogika formuluje svůj **předmět** jako poměrně přesně vymezenou oblast lidského poznání. V tomto smyslu je předmětem pedagogiky **výchova a vzdělání (vzdělávání) každého jedince** v kontextu určité společnosti.

Pedagogika svým předmětem zasahuje do sociální oblasti, tzn. že je **sociální (společenskou) vědou, tzv. vědou o člověku**.

Pedagogiku také chápeme jako vědu normativní a explanativní. Pokud jsou předmětem jejího zájmu pouze otázky návodu, popisu (deskripce) a porozumění výchovným jevům a procesům, pak je pedagogika **normativní vědou**. Pokusí-li se pedagogika o objasňování a výklad výchovných procesů a jevů, bude-li hledat jejich příčinná vysvětlení, odpovědi na otázky, jak a co, ale také jaké má být výchovné dění, pak je pedagogika **vědou explanativní**. Podle našeho názoru je potřeba **hledat spojnici mezi oběma přístupy**. Pokud ji nalezneme, pak se **pedagogika stane vědou explanativně-normativní**, která pomocí své teorie a výzkumu bude nejen popisovat, ale i analyzovat, identifikovat, objasňovat a predikovat (předpovídat) výchovné jevy a procesy v pedagogické realitě.

Pedagogika pak ve spolupráci s dalšími vědními disciplínami (psychologií, sociologií, biologií, lékařskými vědami, filozofií apod.) bude usilovat o objasnění výchovných jevů a procesů, výchovného působení vychovatelů, učitelů a rodičů v pedagogické a společenské realitě. Bude formulovat nové vývojové trendy pro různé oblasti výchovy a vzdělávání (např. pedagogika v posledních letech se ve spolupráci s psychologií zabývá otázkami intervence a krizové intervence v pedagogické realitě a dalších životních situacích).

Moderní pedagogika je v 21. století postavena před nelehké úkoly spojené s globálními problémy lidstva (otázky zdraví, míru a válek, etnických odlišností, rasové a náboženské nesnášenlivosti, ochrana životního prostředí, otázky bídy, hladu apod.). Výchova a vzdělávání orientované na řešení těchto globálních problémů překonává hranice České republiky a je potřeba chápat výchovu a vzdělávání jako předmět pedagogiky v evropských a posléze i celosvětových dimenzích. Pedagogika a její předmět jsou tímto postaveny do nového sociálního kontextu a bude nutné objasňovat výchovu a vzdělávání ve vztahu k mezinárodním souvislostem (akceptace multikulturní výchovy, interkulturního vzdělávání apod.).

Otázky a úkoly

1. Vysvětlíte na konkrétních příkladech, proč je pedagogika považována za vědu o člověku?
 2. Co je předmětem pedagogiky jako vědy a jak se liší tento předmět od jiných věd (např. od lékařských, přírodovědných apod.)?
 3. Uveďte rozdíly mezi chápáním pedagogiky jako vědy normativní a vědy explanativní. Vysvětlíte na konkrétních příkladech z praxe.
 4. V čem spatřujete význam pedagogiky a jejího předmětu v mezinárodních souvislostech?
-

1.4 STRUKTURA PEDAGOGICKÝCH DISCIPLÍN

Většina společenských věd a věd o člověku diferencuje svou strukturu a vyčleňuje si své disciplíny a subdisciplíny. Taktéž pedagogika jako moderní věda se postupem vývoje strukturovala do určitého systému vědních disciplín.

Pedagogické disciplíny lze členit **podle různých hledisek a kritérií**, např.:

- podle **vývojového** hlediska (dle věku jedince) lze členit pedagogiku na tyto disciplíny: *předškolní pedagogika, pedagogika základní školy, středoškolská pedagogika, vysokoškolská pedagogika, andragogika, gerontopedagogika*;
- podle hlediska **sociálního, společenského** (tj. podle sociální oblasti, ve které jsou výchova a vzdělávání realizovány) pak můžeme rozlišovat např. *mediální pedagogiku, vojenskou pedagogiku, sociální pedagogiku, pedagogiku rodinnou, podnikovou pedagogiku* apod.;
- podle **druhů výchovného zařízení** dělíme pedagogiku např. na: *pedagogiku volného času, muzejní pedagogiku, školní pedagogiku* apod.;
- pokud kombinujeme více kritérií, např. hledisko potřeb praxe, obsahu, institucionální, věkové apod., pak je možné pedagogiku diferencovat na **základní, hraniční a aplikované pedagogické disciplíny** (obrázek 7), které jsou dále členěny na specifické pedagogické disciplíny (uvádíme dále v textu).

Obr. 7 *Struktura pedagogických disciplín*

Poznámka:

Pro porovnání rozdílného strukturování pedagogických disciplín doporučujeme nahlédnout např. do publikací: Vašutová a kol., 1998; Švarcová, 2005; Vališová a kol., 2007.

Mezi **základní pedagogické disciplíny** zahrnujeme:

- **obecnou pedagogiku** (zabývá se teoretickými a metodologickými základy pedagogiky, pedagogickou terminologií, postavením pedagogiky v systému společenských věd aj.);
- **obecnou didaktiku** (předmětem jejího zájmu je proces výuky a vyučování; zkoumá základní didaktické kategorie procesu vyučování a učení žáků, např. kategorie cílů, prostředků a obsahů vzdělávání, proces výuky, organizační formy a metody výuky, je základem oborových didaktik);
- **dějiny pedagogiky** (vysvětlují vývoj pedagogických názorů, koncepcí, idejí, myšlenek, institucí, vliv historických kontextů na myšlení v minulosti a současnosti apod.);

- **teorii výchovy** (analyzuje vliv výchovného působení na rozvoj různých stránek osobnosti jedince, např. jeho náboženské, světonázorové, estetické, tělesné, mravní stránky rozvoje);
- **komparativní (srovnávací) pedagogiku** (zaměřuje se na analýzu a komparaci výchovných a vzdělávacích systémů v různých zemích, porovnává pedagogické koncepce a teorie aj.);
- **metodologii pedagogiky** (zabývá se systémem kvantitativních a kvalitativních výzkumných metod, kterými lze zkoumat pedagogické jevy a procesy, pedagogické zákonitosti, pedagogickou realitu apod.);
- **speciální pedagogiku** (orientuje se na výchovu a vzdělávání jedinců se speciálními potřebami, tj. děti s určitým handicapem a děti mimořádně nadané; speciální pedagogika je členěna na subobory, např. na etopedii, tyflopedii, somatopedii, logopedii, psychopedii, surdopedii); někdy je speciální pedagogika řazena k aplikovaným pedagogickým disciplínám.

Do **hraničních disciplín** řadíme např.:

- pedagogickou psychologii,
- sociální pedagogiku (zkoumá sociální kontexty a vztahy v procesech výchovy a vzdělávání, někteří autoři ji řadí k základním pedagogickým disciplínám, např. J. Vašutová nebo I. Švarcová),
- sociologii výchovy,
- ekonomiku vzdělávání,
- školní zdravotnictví a hygienu,
- kybernetickou pedagogiku aj.

Aplikované pedagogické disciplíny strukturujeme podle:

- **vývoje lidského jedince** na pedagogiku předškolní, primární, středoškolskou, vysokoškolskou, andragogiku, gerontopedagogiku;
- **oblastí realizace výchovy a vzdělávání** na pedagogiku podnikovou, zemědělskou, volného času, mediální apod.;
- **výchovné instituce** na pedagogiku školskou, mimoškolskou, nebo pedagogiku vojenskou, rodinnou, pedagogiku dospělých – andragogiku apod.

Zde uvedené pedagogické vědní disciplíny mohou v postupném vývoji znamenat určité inovace a přestavby. Tak jako každá věda je dynamickým systémem, tak i vývoj pedagogiky povede jistě k dalšímu strukturování

a rozvoji pedagogických disciplín, zejména v hraničních a aplikovaných disciplínách.

V současném dynamickém vývoji oblastí poznání, jako je vývoj osobnosti jedince, společnosti, pedagogické reality apod., bychom si nevystačili pouze s využitím pedagogických disciplín. Komplexnost výchovy vede k těsnému **sepětí pedagogiky s jinými vědami**, zejména s vědami společenskými, přírodními, ale i s technickými. Tyto vědy pomáhají pedagogice řešit některé aspekty výchovného procesu. Naopak pedagogika analýzou vzdělávání a výchovy poskytuje podněty k výzkumu a rozvíjení **interdisciplinární spolupráce, interdisciplinárního přístupu k řešení otázek výchovy a vzdělávání**.

Vzhledem k povaze problémů, se kterými se na teoretickém a výzkumném poli pedagogika setkává, je důležitá úzká spolupráce pedagogiky s **těmito vědami**:

- **psychologií**, a to v oblastech: poznávání osobnosti jedince, zákonitostí psychických vlastností jedince, specifík věkových období jedince, psychologických aspektů výchovného procesu, učení žáka apod.;
- **sociologií**, která nám pomáhá vysvětlit společenskou podmíněnost výchovy a vzdělávání, porozumět sociální determinaci výchovných procesů, porozumět specifikům různých sociálních prostředí a porozumět sociálním faktorům, které působí na rozvoj jedince a výchovný proces aj.;
- **biologií a lékařskou vědou**, které nám pomohou analyzovat hygienické normy výchovy, a tím řešit některé problémy zdravotní výchovy a výchovy postižených jedinců, učení a rizik prostředí (otázky zdravotně-hygienických norem při stavbě škol, úpravě učeben, nábytku, pomůcek, rozvrhu hodin atd.), řešení otázek prevence nemocí, bezpečnosti práce, výchovy ke zdraví, odhalování zákonitostí vývoje, stavby a činnosti lidského organismu (včetně stavby a funkcí nervové soustavy a lidského mozku), pochopení fyziologických rozdílů činnosti mozku ve vztahu k chování a procesu učení apod.;
- **filozofií**, jejíž systémy přispívají např.: k řešení koncepčních pedagogických otázek pojetí světa a člověka, k modifikaci cílů a obsahů, metod, forem a principů výchovy a vzdělávání aj.;
- **historií**, která umožňuje vysvětlovat pedagogické jevy v hlubších historických souvislostech se zřetelem k sociálně-politickému, kulturnímu a ekonomickému vývoji společnosti.

Pedagogika se může zabývat i otázkami mravní, estetické a právní výchovy, spolupracuje tak s dalšími vědními disciplínami, jako jsou: **etika, estetik a právní vědy**.

Dále je patrná spolupráce pedagogiky i s **technickými vědami** (technické vyučovací prostředky), **architekturou** (řešení exteriérů a interiérů škol, výchovně-vzdělávacích zařízení apod.), s **ekonomickými vědami** (ekonomie vzdělávání).

Nelze opomenout vztahy pedagogiky k výuce různých vědních disciplín, např. k oborovým didaktikám, výpočetní technice, multimédiím apod.

Otázky a úkoly

1. Vyberte si různá hlediska třídění pedagogických věd. Vysvětlete rozdíly mezi nimi a porovnejte strukturaci pedagogických disciplín podle zvoleného hlediska.
2. Vypíšte výchovné a vzdělávací jevy a procesy, se kterými jste se v životě setkali. Pokuste se je přiřadit k jednotlivým pedagogickým vědám a svá rozhodnutí zdůvodněte. Pak tyto vědy rozdělte do skupiny základních, hraničních a aplikovaných pedagogických věd.
3. Vysvětlete význam spolupráce pedagogiky s jinými vědními obory. Svá vysvětlení podložte argumenty a konkrétními příklady z praxe.
4. Navrhněte program mezioborové konference k vybraným otázkám výchovy a vzdělávání vybrané skupiny dětí (lze členit podle vývojového období dětí, nebo podle potřeb dětí, nebo podle dětí vychovávaných v rodině či náhradní rodinné péči atd.). Je důležité, abyste si důkladně vybrali odborníky z různých vědních oborů. Dále pak naplánujte témata a okruhy otázek, které budou diskutovány v daném oboru, mezioborově a ve spolupráci pedagogiky se zvolenými obory. Pracujte na úkolu v týmu maximálně po čtyřech až šesti lidech a využijte znalosti a dovednosti z jiných předmětů, popř. konzultací s učiteli, odborníky z praxe, se studenty různých ročníků. Pokud jsou na vaší škole příznivé podmínky k uskutečnění konference, pak ji realizujte v praxi. Můžete pozvat rodiče i veřejnost. Poznatky a závěry z konference využijte pro studium. Zhodnoťte, co se vám podařilo, co ne a co všechno jste se naučili.
5. Pozorně si přečtěte následující citát a zamyslete se nad jeho myšlenkami: *Výchova je největší a nejtěžší problém, který je možné člověku uložit.* (I. Kant)

Pak napište vlastní autorskou esej vycházející z uvedeného citátu. Následně prodiskutujte s ostatními své úvahy a názory.

6. Vyhledejte minimálně ve třech zdrojích aktuální otázky současné pedagogiky, které se řeší ve spolupráci s dalšími vědními obory. Zdrojem se vám mohou stát: webové stránky (české i zahraniční), pedagogické časopisy, knižní monografie, novinové články, sborníky z konferencí pedagogiky a pedagogického výzkumu, konzultace s předními českými i zahraničními pedagogy, webové stránky institucí zabývajících se otázkami pedagogiky apod. Aktuální otázky pedagogiky vypište a analyzujte. V závěru napište vlastní komentáře k vyhledaným pedagogickým otázkám. Nezapomeňte uvést přesný zdroj podle platné české bibliografické normy.

1.5 ZÁKLADNÍ PEDAGOGICKÉ KATEGORIE

Definice základních pojmů různých věd jsou vždy určitým výsledkem vývoje vědění. Tak je tomu i v pedagogických vědách. Vymezení pojmů, se kterými pedagogika pracuje, skýtá mnoho potíží. Často je v nich patrný terminologický dualismus. U řady odborníků nalézáme různé definice pedagogických pojmů a mnohé základní pojmy nejsou označovány jednotnými termíny. Komplikací v pedagogické terminologii je také přejímání termínů z různých jazyků, zejména pak z angličtiny (např. kompetence, evaluace, edukace aj.). Různé interpretace pojmů výchovy a vzdělávání vznikají také proto, že jsou zdůrazňovány či abstrahovány pouze některé stránky nebo prvky těchto pojmů.

Chápeme-li pedagogiku jako vědu **o výchově**, eventuálně jako vědu **o výchově a vzdělání (vzdělávání)**, pak se pokusíme v následujícím textu vymezit tyto základní pedagogické kategorie.

Nahlédneme-li do minulosti, najdeme řadu různých definic termínu výchova a vzdělání. Již v latinském pojmosloví objevíme termín *educatio* (vychovávání) a *eruditio* (vzdělávání, učení).

Se systematickým a komplexním chápáním výchovy se setkáváme např. již u Platona (427–347 před n. l.) a J. A. Komenského (1592–1670) nebo také u C. A. Helvétia (1715–1771), J. J. Rousseaua (1712–1778) či u J. H. Pestalozziho (1746–1827). (Odlišnosti pojetí výchovy v pedagogických myšlenkách uvedených historických osobností uvádíme v druhé kapitole.)

Výchova vždy byla, stále je a bude součástí procesů udržování stávajícího stavu společnosti a lidí v této společnosti a připravuje lidi pro rozvíjení určité společnosti. S celkovými ekonomickými, sociálními i kulturními